

הרב אליאב הכהן סילברמן שואל ומשיב, כולל ע"ש גרוס

לעילוי נשמת אמי מורתי יהודית ריזל הכ"מ
בת ר' אליעזר ז"ל ומרת אסתר שתחי'
השיבה נשמתה העדינה לבוראה כ"ב ניסן תש"ע
ת.נ.צ.ב.ה.

אופי חיוב מצות כבוד אב ואם לאחר מותם

הקדמה

במאמר זה נעיין אם מצות כבוד אב ואם מוגבלת לכבוד הורים בחייהם או שמצוה זו נוהגת אף לאחר מותם. נעיין בסוגיות השונות הדנות בשאלה זו ובשיטות הראשונים בנידון. נעסוק גם ביחס בין מצות כבוד אב ואם בחייהם למצות כבוד אב ואם לאחר מותם ובאופיין של המצוות האלה.

א. סוגיות הגמרא

הגמ' בקדושין (לא): אומרת במפורש שמצות כבוד אב ואם נוהגת אף לאחר מותם של ההורים, וז"ל הגמ': "ת"ר מכבדו בחייו ומכבדו במותו. בחייו כיצד ... במותו כיצד, היה אומר דבר שמועה מפיו לא יאמר כך אמר אבא אלא כך אמר אבא מרי הריני כפרת משכבו. והני מילי תוך שנים עשר חדש מכאן ואילך אומר זכרונו לברכה לחיי עולם הבא". ועיין גם בגמ' בב"ק (קיא): שאומרת שיש חיוב ליורשים להחזיר גזילת אביהם מפני "כבוד אביהן". ומשמע שמצות כיבוד אב ואם נוהגת אף לאחר מותם.

הסוגיות במו"ק שדנות בדיני קריעה על המת מדגישות שדיני קריעה על אביו ואמו חמורים מקריעה על שאר קרובים, ובכמה מקומות הגמ' אומרת שהסיבה לכך היא שיש בקריעה על אביו ואמו משום מצות כבוד הורים. ועיין לדוגמא בגמ' במו"ק (כ): שדנה במי שאין לו חלוק לקרוע ונזדמן לו חלוק לאחר שבעה. הגמ' אומרת שלפי רבי זירא "קורע והולך" אף לאחר שבעה "לכבוד אביו ואמו". ועיין בגמ' במו"ק (כד). שמחלקת בין אבל על אביו ואמו לעומת אבל על שאר קרובים בנוגע למי שבא להחליף בגדיו בתוך שבעה,

שאבל על שאר קרובים אינו חייב לקרוע בגדו החדש, אך אבל על אביו ואמו צריך לקרוע כל בגדיו שלובש בתוך שבעה. ועיין בגמ' במו"ק (כו:): שאומרת שאין מאחין קריעה על אביו ואמו לעולם "משום כבוד אביו ואמו". ויוצא מפשטות סוגיות אלו שמצות כבוד אב ואם נוהגת אף לאחר מותם.

אך עיין בירושלמי במו"ק (ג:ח) שאומרת, וז"ל: "על כל המתים אינו מגלה את לבו אלא על אביו ועל אמו דברי רבי מאיר". ומנמק הירושלמי, וז"ל: "רבי שמואל בשם רבי אבודימי בר תנחום מפני שמבטלת ממנו מצות כבוד". ומשמע מהירושלמי שמיתה גורמת ל"ביטול" מצות כבוד אב ואם. ועיין בירושלמי בקדושין (א:ז) שעוסק בחומרת מצות כבוד אב ואם ובקושי הכרוך בקיומה, ואומרת הגמ' שכמה אמוראים שמחו בעובדה שהם היו יתומים ולא נתחייבו במצוה חמורה זו, וז"ל הירושלמי: "אמר ברוך רחמנא דלית לי לא אבא ולא אימא ... אמר ר' אבין פטור אני מכיבוד אב ואם". מפשטות דברי ר' אבין משמע שיתום שאין לו אב ואם פטור ממצוה זו, ומשמע שמצות כבוד אב ואם אינה נוהגת לאחר מותם.¹

ויוצא שמפורש בגמ' בכמה מקומות שמצות כבוד אב ואם נוהגת אף לאחר מותם, אך ממשמעות הירושלמי בשני מקומות נראה שמצות כבוד הורים מוגבלת לכבוד הורים בחייהם. השירי קרבן על הירושלמי בקדושין (כ: ד"ה פטור) דן בשאלה זו במפורש וכותב, וז"ל: "ול"נ דקמ"ל שא"צ לכבדן במותן ופליג אהך ברייתא דמייתי בבלי בפרקין מכבדו בחייו ומכבדו לאחר מותו". לפי השירי קרבן, הירושלמי חולק על הבבלי ומגביל חיוב מצות כבוד אב ואם לכאשר ההורים בחיים.² אך ניתן גם לומר שאין מחלקות בין הבבלי והירושלמי בנוגע לשאלה זו, ולכו"ע יש מצוה של כבוד אב ואם לאחר מותם, וכוונת

¹ עיין גם בגמ' בקדושין (לא:): שאומרת שרבי יוחנן, שהיה יתום מאביו ומאמו אמר, וז"ל: "אשרי מי שלא חמאן". רש"י (שם ד"ה אשרי) מפרש, וז"ל: "שאי אפשר לקיים כבודם ככל הצורך והוא נענש עליהם". ומשמע קצת שיתום פטור ממצות כבוד אב ואם. אך כפי שנסביר בהמשך אין הכרח לפרש מקורות אלו כן.

² השירי קרבן מעלה תירוץ אחר לסתירה בין הסוגיות וטוען שיתכן שר' אבין היה פטור מכבוד אב ואם מפני שאביו מת לפני שנולד ואמו מתה בשעת הלידה, והוא אף פעם לא התחייב במצוה זו. אך אדם שהיו לו הורים והתחייב מצות כבוד אב ואם, אינו נפטר מחיוב זה ע"י מיתת הוריו, שהרי כבר התחייב במצוה זו בחייהם. השירי קרבן דוחה תירוץ זה, וז"ל: "מיהו טעמא בעי ומנ"ל לחלק".

ר' אבין שהוא "פטור" ממצות כבוד אב ואם היא רק לומר שבתור יתום אין לו הרבה אפשרויות לקיים מצוה זו, ולכן המצוה היא קלה יחסית לקיים והוא לא ייענש על ביטולה. ניתן לפרש על דרך זו גם את דברי הירושלמי במו"ק, ולומר שהקורע על אביו ואמו מגלה ליבו מפני שבפועל אין לבן הרבה אפשרויות לקיים מצות כבוד אב ואם, ולכן זה כאילו "שמבטלת ממנו מצות כבוד". אך למעשה יש עדיין כמה דרכים לקיים מצות כבוד אב ואם אף לאחר מותם. לפי הבנה זו יוצא דלכו"ע יש מצוה לכבד הורים לאחר מותם ורק שבפועל יש פחות אפשרויות לעשות כן.

ב. שיטות הראשונים והמפרשים

נחלקו המפרשים אם החיוב לכבד אביו ואמו לאחר מותם הוא מדאורייתא או מדרבנן. החינוך (לג) והיראים (רכא-רכב) במנין המצוות שלהם, מביאים הלכה זו בתיאורם של מצות כיבוד אב ואם, ומשמע שלדעתם כיבוד לאחר מיתה מהווה חיוב דאורייתא, וכן דייק התועפות רא"ם (שם) בדעת היראים.^{3,4}

³ כך סובר הרלב"ג עה"ת (שמות כ:יב). הרלב"ג מסביר שיש בחיוב זה תועלת מעשית, וז"ל: "כי בזה ישלם התועלת שאמר 'למען יאריכון ימיך'. וזה שאם לא היה האדם מזדרז אחר מות אביו לתת כבוד לאביו שהביאהו לחיי העולם הזה לא יזדרז ללכת אחר מצות השם יתעלה". הרלב"ג (שם) מביא ראיה שמצות כבוד אב ואם נוהגת לאחר מותם מהעובדה שלאחר שיעקב מת, אחי יוסף ביקשו מיוסף בשם אביהם למחול להם. הרלב"ג דייק מזה שאחי יוסף רצו להכריח את יוסף לסלוח להם מדין כבוד אב. אך עיין בשו"ת שבות יעקב (א:קסח) שמדייק מאותו הפרשה שאין חיוב לבן לשמוע לציווי אביו לאחר מותו, שהרי אחי יוסף אמרו שיעקב אמר "אנא שא נא פשע אחיך וכו'". ואילו היה חיוב לשמוע לציווי אביו לאחר מותו לא היה צורך לדבר בלשון זה שהוא בעצם לשון בקשה.

⁴ אם נניח שמצות כבוד אב ואם נוהגת מדאורייתא לאחר מותם, יש לעיין מהו המקור לכך (או אם בכלל יש צורך למקור). השירי קרבן הנ"ל כותב שיסוד המחלוקת אם דין כבוד אב ואם נוהג לאחר מותם נובע מהשאלה אם ניתן ללמוד מאיסור מקלל אביו ואמו, שנוהג לאחר מיתה, למצות כבוד אב ואם. לפי הברייתא המובאת בגמ' בקדושין, כמו שחייבים על מקלל לאחר מיתה כך גם חייבים בכבוד לאחר מיתה. אך לפי ר' אבין מפני שהוקש כבוד הורים לכבוד המקום "מה הקב"ה חי וקים לעולם אף כבוד אב אינו אלא כל זמן שהוא בחיים ומקלל דגלי ביה קרא גלי וכו'". אך עיין בשו"ת עמודי אור (קטז:ג) שמעיר שיש דרשה לרבות החיוב של מקלל לאחר מיתה מפני שיש הו"א שהחיוב של מקלל הוא משום "כיסופא", שבסוף אביו ישמע על הקללה וזה יגרום לו בושה וצער, ולאחר מיתה חשש זה אינו קיים. ולכן יש צורך לדרשה ללמד לחייבים על מקלל אף לאחר מותם, מפני שהחיוב של מקלל הוא מדין "זילותא"

אך עיין בגמ' בקדושין (לא:): שמספרת שרב אסי שמע שאמו מגיעה לארץ ישראל מחוץ לארץ, והסתפק ובסוף הכריע שמותר לצאת לחוץ לארץ לקבל פניה. ומסופר שעד שרב אסי הגיע לאמו היא כבר נפטרה ושהוא התחרט על זה שיצא לחוץ לארץ להקביל פני אמו שהרי היא כבר נפטרה. מפשטות הגמ' נראה שאסור לצאת לחוץ לארץ על מנת לכבד הורה שכבר נפטר. התפארת ישראל (שם יכין נד) מדייק מגמ' זו שהחיוב של כבוד אב ואם לאחר מותם הוא רק מדרבנן, ומסביר שלכן סבר רב אסי שאסור לצאת לחוץ לארץ לקראת ארונה של אמו.^{5,6}

ועיין ברדב"ז ובלח"מ על הרמב"ם בהלכות ממרים (ו:יא) שכותבים שאף שלדעת הרמב"ם מצות כבוד אב ואם נוהגת במקרה שההורים הם רשעים, אין חיוב לכבד הורים שהם רשעים לאחר מותם. ויש שהעירו שחילוק זה מובן יותר אם נניח שהחיוב של כבוד אב ואם לאחר מותם הוא רק מדרבנן. שהרי לפי"ז יש לומר שחז"ל לא תיקנו המצוה מדרבנן של כבוד אב ואם לאחר מותם במקרה שההורים הם רשעים.⁷

שנוהג אף בלי ידיעת ההורים. העמודי אור מסביר שיש הקבלה למצות כיבוד אב ואם, שמצד אחד הוא חיוב מדין עשיית "נחת רוח" להורים, שלא שייך לאחר מיתה. אך מאידך החיוב הוא גם מדין "דהתורה צותה בכבודם אף זולת רצונם וזה שייך אף לאחר מיתה". ויוצא שיתכן שניתן ללמוד שחייבים על מצות כבוד אב ואם לאחר מיתה מאיסור מקלל שנוהג לאחר מיתה. אך מאידך יתכן שאין ללמוד ממקלל מפני שיש דרשה מיוחדת שמחדשת שחייבים על מקלל אף לאחר מיתה, ואין דרשה כזו בנוגע למצות כבוד אב ואם. כמו כן יתכן שמפני שהשוה הכתוב כבוד הורים לכבוד שמים, החיוב לכבוד הוריו נוהג רג בחיים.

⁵ התפא"י כותב שהאיסור לצאת לחו"ל הוא איסור ל"ת, ולכן רק עשה דאורייתא דוחה הל"ת, ולא עשה דרבנן. וצ"ע אם אכן יש איסור דאורייתא לצאת לחו"ל, וגם לא ברור מדוע אין היתר לצאת לחו"ל לקיים המצוה דרבנן של כבוד אב ואם. (ועיין בתפא"י לפסחים (ד בועז ג) שגם כותב שהחיוב לכבוד הורים לאחר מותם היא רק דרבנן.)

⁶ עיין במהרש"א בקד' (שם ח"א ד"ה אמר) שמסביר שאף שיש חיוב לכבד הורים לאחר מותם, אין יציאה לקראת ארון המת נחשב כבוד המת. ועיין בתוס' ר"י הזקן (שם ד"ה לא נפקי) שגם כותב כן, וז"ל: "שאיין זה מכבוד שאחר מיתה". (אך צע"ג מדוע אין זה נכלל במצות הלווית וקבורת המת, שהוא לכאורה חיוב המוטל על בנו של המת ומהווה קיום של כבוד אב ואם.)

⁷ אך יש להעיר שהרמב"ם בהל' ממרים (ו:ה) מביא ההלכה שחייב לכבד הורים אף לאחר מותם עם שאר דיני הלכות כבוד אב ואם שהם דאורייתא. ומשמע שהלכה זו אינה רק דין דרבנן

ועיין בספר חובות הלבבות (שער אהבת השם פרק ז) שדן בעובדה שיש מצוות שלפעמים אדם פטור מהן, וז"ל: "ומהן מצוות תלויות בדברים כשימצאו מתחייבים בהן, וכיפקדו יסתלקו, כמצות מילה למי שאין לו בן ופדיון הבן למי שאין לו בכור ומצות מעקה למי שאין לו בית ומצות כבוד אב ואם ליתום". ומשמע שלפי בעל חובות הלבבות יתום פטור ממצות כבוד אב ואם, כפשטות דברי ר' אבין בירושלמי בקדושין. אך ריפ"פ בפירושו ל"מ לרס"ג (חלק א עמ' 202) מניח שצ"ל שלפי בעל חובות הלבבות יש חיוב מדרבנן לכבוד הורים לאחר מותם. ריפ"פ (שם) כותב שלדעתו רוב הראשונים סוברים שהחיוב של כיבוד הורים לאחר מותם הוא חיוב דאורייתא, ולדעת מקצת ראשונים החיוב הוא דרבנן. ויוצא שנחלקו הראשונים והמפרשים אם החיוב של כבוד אב ואם לאחר מותם הוא חיוב דאורייתא, דרבנן, או אין חיוב כלל לכבוד הורים לאחר מותם.

ג. היחס בין מצות כבוד אב ואם בחייהם לכיבוד לאחר מותם

יש לעיין מהו היחס בין מצות כיבוד אב ואם בחייהם למצות כבוד אב ואם לאחר מותם. כמובן אם נניח שאין חיוב לכבוד הורים לאחר מותם, כפשטות דברי ר' אבין בירושלמי וכפשטות בעל חובות הלבבות, או אם נניח שהחיוב לכבוד הורים לאחר מותם הוא רק חיוב מדרבנן, אין מקום לשאלה זו.

אך אם נניח שיש חיוב מדאורייתא לכבוד הורים לאחר מותם, יש לעיין מהו היחס בין מצות כבוד הורים בחייהם לעומת מצות כבוד הורים לאחר מותם. מסברא יש להעלות שלש אפשרויות ביחס בין מצוות אלו.

ניתן לומר שחיובים אלו הם זהים, ואין כל הבדל בין כבוד הורים בחייהם לכבוד הורים לאחר מותם.

מאידך ניתן לומר שכבוד הורים לאחר מותם שונה מכבוד הורים בחייהם, וניתן לנסח כך בשתי דרכים. ניתן לומר שהחיוב לכבוד הורים לאחר מותם קל יותר מהחיוב לכבודם בחייהם. ועיין במסכת שמחות (ט: כא) שכתוב,

---

אלא חלק מגוף מצות כאו"א מדאורייתא. ועיין בשו"ת עמודי אור (קטז:ג) שמניח שלפי הרמב"ם יש חיוב דאורייתא לכבוד הורים לאחר מותם, אך חיוב זה אינו נוהג בהורים שהם רשעים, וזה דלא כהבנת הרדב"ז והלח"מ שסוברים שהחיוב לאחר מיתה הוא רק מדרבנן.

לפי גירסתנו, וז"ל: "כיוצא בדבר אתה אומר מכבד אביו ואמו במותן כאלו כבדן בחייהן וכו'". ויש לעיין אם הלשון "כאלו כבדן בחייהן" מלמד שהקיום של כבוד אב ואם בחייהם זהה לקיום מצוה זו לאחר מותם, כהבנה הראשונה שהעלנו, או שכוונת המסכת שמחות הוא לומר שהחיוב לכבד הורים לאחר מותם הוא קל יותר ולכן זה רק "כאלו כבדן בחייהן" אך זה לא ממש כן. ועיין ברמב"ן בתוה"א (עמ' סה) שמביא גירסא אחרת של מסכת שמחות, וז"ל: "כיוצא בו המכבד את יולדיו במותן משובח ממי שמכבדן בחייהן וכו'".⁸ לפי גירסא זו כבוד אב ואם לאחר מותם משובח מכבוד אב ואם בחייהם.

ויש להעיר שמפשוטות דברי הברייתא המובאת בגמ' בקדושין (שם) שדנה בכבוד אב ואם בחייהם ולאחר מותם כאחת, נראה שחיובים אלו זהים, וז"ל הברייתא: "ת"ר מכבדו בחייו ומכבדו במותו. בחייו כיצד ... במותו כיצד וכו'".⁹ אך הנודע ביהודה (תנינא אה"ע מה) פוסק להלכה שעדיף לשמוע לקול אמו שחיה מלשמוע לציווי אביו שכבר מת, אף שבדרך כלל כבוד אב קודם לכבוד אם, וז"ל: "אבל באלמנה אם אביו צוה לו איזה דבר לעשות אחר מותו ואמו האלמנה מצוה לו להיפך יניח כבוד אב ויקיים כבוד האם דלעולם כבוד חי עדיף מכבוד המת, ואף שאמרינן בקידושין דף ל"א ע"ב ת"ר מכבדו בחייו ומכבדו במותו עיקר הכבוד הוא בחיים ... וא"כ מניח כבוד אביו המת ועוסק בכיבוד האם שהיא בחיים". לפי הנודע ביהודה החיוב לכבד הורים לאחר מותם עומד ברמה נמוכה יותר מהחיוב לכבד הורים בחייהם, וזה למרות שלדעתו שניהם מהווים חיוב דאורייתא של כבוד אב ואם, ע"ש.¹⁰

⁸ יש להעיר שמהמשך הברייתא במס' שמחות נראה שגירסת הרמב"ן נכונה, שהרי כתוב, וז"ל: "שהמכבדן בחייהן משום יראה ומשום ירושה והמכבדן במיתתן אין מכבדן אלא לשם שמים". ולפי גירסת הרמב"ן המשך זה מובן, אך לפי הגירסא המודפסת קשה להבין מדוע כתוב שיש יתרון בכיבוד לאחר מיתה אם זה רק "כאלו כיבדן בחייהן".

⁹ עיין במאירי בקדושין (לא: ד"ה וכשם) שכותב, וז"ל: "וכשם שצריך לכבדו בחייו כך צריך לכבדו במותו וכו'". יתכן שניתן לדייק מלשון זה של "כשם" שהחיוב לכבד הורים בחייהם ולאחר מותם זהה, וצ"ע בזה.

¹⁰ הנודע ביהודה (שם) מסביר לפי"ז מדוע רב אסי התחרט על זה שעזב ארץ ישראל לצאת לקראת ארונה של אמו, שאף שיש מצוה מדאורייתא של כבוד הורים לאחר מותם, מפני שאין זה עיקר המצוה זה אינו דוחה האיסור של יציאה לחו"ל.

אך עיין בשו"ת רעק"א (א:סח) שמעיר שהבית יוסף ביו"ד (סי' שעו ד"ה וכתב עוד בשם הר"מ) מביא פסקו של הכל בו בשם המהר"ם שלכאורה סותר הנחתו של הנודע ביהודה. המהר"ם פוסק שבמקרה שאמו ציוותה לבנה לומר עליה קדיש, ואביו מקפיד עליו שלא לומר קדיש, שישמע לאביו מפני שכבוד אב קודם לכבוד אם.

רעק"א דייק מזה שהמהר"ם הסתמך על הכלל שכבוד אב קודם לכבוד אם, שהחיוב לשמוע לקול אביו במקרה זה נובע רק מפני שכבוד אב קודם, ולא מפני שאביו חי ואמו כבר מתה. ומשמע שהחיוב של כבוד הורים לאחר מותם זהה לכבוד הורים בחייהם, וז"ל: "וראיתי אח"ז בתשו' נודע ביהודה ... אולם גם זה נסתר מהב"י הנ"ל שכתב דוקא דכיבוד אב עדיף משל אם ולא כתב דכיבוד מחיים עדיף מכיבוד לאחר מיתה". לפי"ז רעק"א מחדש שבמקרה ההפוך, שאביו נפטר וציוה לבנו לומר עליו קדיש, ואמו שעדיין חיה מקפידה שלא יאמר קדיש, שיש לשמוע לציווי אביו שמת ולומר עליו קדיש, שהרי כבוד אב קודם לכבוד אם. אך לפי הנודע ביהודה הבן חייב לשמוע לקול אמו שעדיין חיה, ולהניח כבוד אביו המת, ש"כבוד חי עדיף מכבוד המת".

ועיין בזוהר בסוף פרשת בחוקותי (ויקרא עמ' קטו): שכותב שהחיוב לכבוד אביו ואמו לאחר מותם חמור יותר ממצות כיבוד הורים בחייהם, וז"ל: "פתח ואמר 'בן יכבד אב ועבד אדוניו', בן כבד אב, כמה דאת אמר כבד את אביך ואת אמך, ואוקמוה במיכלא ומשתייא ובכלא, האי בחייו דאתחייב ביה, בתר דמית אי תימא הא פטור מניה הוא, לאו הכי, דאף על גב דמית אתחייב ביקריה יתיר, דכתיב 'כבד את אביך וכו'". הזוהר ממשיך להסביר שהסיבה לכך היא שמחיים הבן יכול לכבד הוריו רק בדברים פיזיים אך לאחר מיתה הבן יכול לזכות הוריו בכבוד בעולם הבא, ולכן החיוב של כבוד אב ואם לאחר מיתת הוריו חמור יותר מהחיוב בחייו.

לפי הבנות אלו יתכן שבמקרה שאמו נפטרה וציוותה עליו לומר עליה קדיש, ואביו שעדיין בחיים מצווה לא לומר קדיש, שיש לשמוע לאמו שנפטרה, אע"פ שכבוד אב קודם לכבוד אם, שהרי מצות כבוד לאחר מיתה חשובה יותר ממצוות כבוד מחיים.

לפי"ז יוצא שיש סוברים שהחיוב של כבוד אב ואם לאחר מותם זהה לחיוב לכבדם בחייהם, ויש סוברים שהחיוב לאחר מותם הוא קל יותר מהחיוב

לכבדם בחייהם, ויש סוברים שהחיוב לאחר מותם הוא חמור יותר מהחיוב לכבדם בחייהם.

ד. אופי מצות כבוד אב ואם בחייהם ולאחר מותם

עד כאן עסקנו במעמדה וחומריתה של מצות כבוד אב ואם לאחר מותם, והתייחסנו ליחס בין החיוב של כבוד אב ואם לאחר מותם לחיוב בחייהם. ויש לעיין באופי מצות כבוד אב ואם בחייהם ולאחר מותם.

כמה מהראשונים שעסקו במנין המצוות חילקו בין מצוות התלויות בגוף ובמעשים לעומת מצוות התלויות בכוונה ובלב. ויש לעיין אם מצות כבוד אב ואם תלויה בעיקרה בגוף ובמעשים או בכוונה ובלב. הברייתא המובאת בגמ' בקדושין (לא): מדגישה החיוב לטפל בצרכים הפיזיים של ההורים, וז"ל: "ת"ר איזהו מורא ואיזהו כבוד ... כבוד מאכיל ומשקה מלביש ומכסה מכניס ומוציא". ויתכן שיש לדייק מכך שעיקר מצות כבוד אב ואם תלויה במעשה.¹¹ אך כמובן ניתן גם להבין שהדוגמאות למצות כבוד אב ואם המובאות בברייתא מהוות ביטוי לכבוד רגשי התלוי בלב, ושזהו עיקר המצוה. שהרי בדרך כלל אנו משתמשים בלשון "כבוד" כתיאור לרגש שתלוי בלב ולא למעשה גופני.¹²

¹¹ יש להעיר שברור שמצות כבוד אב ואם מחייבת הבן התייחס להוריו באופן מכובד. דבר זה מפורש בגמ' בקדושין (לא), וז"ל: "תני אבימי בריה דרבי אבהו יש מאכיל פסיוני וטורדו מן העולם ויש מטחינו בריחים ומביאו לחיי בעולם הבא". ועיין ברש"י (שם לא: ד"ה ומביאו) שמסביר שקיום המצוה תלוי באופן שהבן מתייחס להוריו, שאם הוא מאכילם מאכלים טובים באופן מבוזה הבן אינו מקיים מצות כאו"א, אך אם הוא מבקש מהם לעבוד, אך עושה זאת באופן מכובד, הוא מקיים מצות כאו"א. אך אף שברור שיש צורך לדבר עם הוריו באופן מכובד, אין זה אומר בהכרח שעיקר קיום המצוה היא במחשבה ובלב, ויתכן שהמצוה בעיקרה היא מצוה התלויה במעשים.

¹² עיין במאירי בקדושין (שם ד"ה כשם שאדם) שכנראה עמד על העובדה שהגדרת הגמ' למצות כבוד אב ואם היא לכאורה מוגבלת ביותר, ולכן מדגישה שרשימת הגמ' של מה כלול במצות כבוד אינה שלמה, וז"ל: "כשם שאדם חייב לכבד את אביו ואת אמו ר"ל להאכיל ולהשקות להלביש ולכסות להכניס ולהוציא כמו שהתבאר כך חייב לכבדם בכל מיני כבוד וכו'". ויתכן שלפי המאירי החיוב של כבוד אב ואם כולל אף כבוד התלוי בלב וזה כוונתו ב"שאר מיני כבוד, וצ"ע בזה.

ויש שהעירוי¹³ שלכאורה נחלקו הראשונים בשאלה זו. הסמ"ק כולל מצות כבוד אב ואם בחלק של "יום שני" של ספרו, שעוסק ב"מצות התלויות בגוף ובזמן", ולא בחלק של "יום ראשון" שבו הוא מונה "מצות התלויות בלב". לעומת זאת ספר החרדים (ט:לה) כולל מצות כבוד אב ואם בחלק של ספרו שבו הוא מונה "מצוות עשה מן התורה התלויות בלב ואפשר לקימן בכל יום", ולא בפרקים העוסקים במצוות התלויות בחלקי הגוף.

ועיין בספר החרדים (שם) שדן בשאלה זו במפורש וכותב שעיקר מצות כבוד אב ואם תלוי במחשבת הלב, וז"ל: "מצאנו כבוד בלב דכתיב 'ה' מי יגור באהלך וכו' נבזה בעיניו נמאס', הינו עיני השכל, שיחשב האדם בלבו כי הוא נבזה ומאוס ונקלה, וסיפיה דקרא 'את יראי ה' יכבד'. ואם הכבוד בדברים ומעשה בלבד ולא בלב, הרי משה אותם לו שהם נבזים ומאוסים בעיניו כמוהו רק מכבד אותם בפה מפני שהשם יתברך צוה, אלא על כרחך הכי קאמר ואת יראי ה' יכבד בעיניו שידמה בלבו שהם גדולים ונכבדי ארץ שזהו עקר כבודם ומתוך כך ודאי יכבדם בדבור ובמעשה"¹⁴.

ועיין בחיי אדם (סז:ג) שפוסק כן להלכה, וז"ל: "הכיבוד הוא במחשבה ובמעשה ובדיבור. במחשבה כדכתיב 'נבזה בעיניו נמאס ואת יראי ה' יכבד' והיינו יכבד במחשבה דא"ל שבלבו ובעיניו הם נבזים רק שמכבד אותם בדברים אם כן הן שוין בעיניו כמוהו שהרי גם הוא נבזה בעיניו אע"כ דר"ל שמכבדם בלבו שהם חשובים בעיניו ובלבו דהיינו שידמה בעיניו שהם גדולים ונכבדי ארץ אף שבעיני שאר בני אדם אינם חשובים כלל זהו עיקר כיבוד שאל"כ הרי כתיב 'בפיו ובשפתיו כבדוני ולבו רחק ממני' כמו שכתבתי". לפי ספר החרדים

¹³ עיין באנציקלופדיה תלמודית (כרך כו עמ' שעח).

¹⁴ במצוה הבאה (ט:לו) החרדים מונה מצות כבוד אב ואם כמצוה בפני עצמה, וחזור על דבריו בנוגע לאופי המצוה, וז"ל: "ונראה דעקר מצות כבוד בלב דהא רחמנא לבא בעי בכל מצוה, ועוד הרי הוה יתברך כבודם לכבודו, הוא יתברך נתרעם 'בפיו ובשפתיו כבדוני ולבו רחוק ממני', כלומר שעיקר כבודי בלב". והערוני רב יוסי גולדין שהעובדה שהחרדים כותב בתחילת דבריו ש"רחמנא לבא בעי בכל מצוה" מחליש קצת את הטענה שעיקר קיום מצוה זו היא בלב, שהרי כלל זה ש"רחמנא לבא בעי" נכון בכל המצוות ואף במצוות שעיקר קיומן הוא במעשה, וצ"ע בזה.

והחיי אדם עיקר מצות כבוד אב ואם תלוי בהרגשת כבוד והערצה שהבן מרגיש כלפי הוריו.^{17,15}

¹⁵ יש להעיר שהירושלמי במו"ק הנ"ל שאומרת שהקורע על אביו ואמו צריך לגלות לבו "מפני שמבטלת ממנו מצות כבוד" משמע שמצות כאו"א תלויה בלב. ועיין בפנ"מ (שם) שמפרש, וז"ל: "מפני שבטלה ממנו מצות כיבוד התלוי בלב לפיכך קורע עד שהוא מגלה את לבו". (ועיין בגליוני הש"ס להג"ר יוסף ענגיל (סוף מועד אות צג) מפרש שכוונת הירושלמי היא לומר שמפני שהגמטריה של "לב" שוה לגמטריה של "כבוד" צריכים לקורע עד לבו כרמז לביטול מצות כבוד. וברור גם לפי הסבר זה שעיקר מצות כאו"א תלוי בלב.) ועיין גם בקר"א ליבמות (ו. ד"ה שכן), ואכמ"ל.

¹⁶ מסברא ניתן לומר שיש שני חלקים במצות כבוד אב ואם. א', מעשה המצוה. ב', קיום המצוה. לפי"ז יתכן שיש מעשה מצוה של טיפול בצרכים הפיזיים של ההורים, וקיום מצוה של כבוד בלב. כידוע הגר"ד פיתח הבנה של פיצול זה בנוגע לשיטת הרמב"ם במצות תשובה ובמצות תפילה, שמעשה המצוה של תשובה הוא לומר וידוי והקיום הוא לשוב לפני ה', ושמעשה המצוה של תפילה הוא לומר נוסח תפילה וקיום המצוה הוא לעבוד את ה'. ועיין בזה ב"על התשובה" (עמ' 43-37).

¹⁷ עיין במכילתא (יתרו פרשה ח ד"ה כבוד) שדן בהגדרת חיוב כבוד אב ואם וכותב, וז"ל: "כבוד את אביך ואת אמך" שומע אני בדברים, תלמוד לומר 'כבוד את ה' מהונוך, במאכל ובמשתה ובכסות נקייה". לפי ההו"א של המכילתא מצות כיבוד הורים מוגבל לכיבוד "בדברים", ולפי המסקנה חייבים לכבדם ב"מאכל ובמשתה וכו'". ניתן להבין שלפי ההו"א עיקר הכבוד תלוי בלב, וכבוד ב"דברים" מורה על רגשי הלב של כבוד והערכה, כהבנת ספר החרדים והחיי אדם. ויתכן שהמסקנה שוללת ההו"א לגמרי ומלמדת שעיקר מצות כבוד אב ואם תלויה במעשים של "מאכילו ומשקהו" וכד'. אך גם יתכן שההו"א נשארת אף למסקנה, ועיקר המצוה תלויה בלב, ורק שלמסקנה מצות כבוד הורים מחייבת גם לטפל בצרכים הפיזיים של ההורים.

[כמובן לפי פשוט דברי המכילתא ההו"א של כיבוד ב"דברים" מתייחס לחיוב לדבר אם הוריו באופן מכובד. אך לפי הצעתנו "דברים" מתייחס לרגש פנימי של כבוד, וידוע שבדרך כלל אופן הדיבור מבטא רגש פנימי. ויש להעיר שבעולם של מחשבה דיבור עומד בין העולם הרוחני לעולם הגשמי, שדיבור זה בעצם דרך להוריד מחשבה ורוחנית לתוך עולם הגשמי. ועיין בזה במהר"ל בגבורת ה' (פרק כח) ובנתיבות עולם (נתיב הלשון), ובאר הגולה (ה:ד) ובהערות רב יהושע הרטמן שם (הוצאת מכון ירושלים עמ' נב הערה 311), ואכמ"ל. ועיין גם כמה שכתב רב הרטמן בהקדמתו לספר תפארת ישראל למהר"ל. תודתי נתונה לרב דוד בוכבינדר שהפנה תשומת לבי למקורות אלו].

המכילתא (יתרו פרשה ח ד"ה לא תענה) כותב שלפי רבי חנינא בן גמליאל עשרת הדיברות נתנו "חמשה על לוח זה וחמשה על לוח זה". המכילתא מסביר שהדיברות נכתבו כך מפני שיש קשר

על רקע זה יש לעיין באופי מצות כבוד אב ואם לאחר מותם וכיחסה לאופי מצות כבוד אב ואם בחייהם. יש להעלות שלש אפשרויות באופי מצות כבוד אב ואם לאחר מותם, ונעיין בהם כעת.

אם נניח שמצות כבוד אב ואם בחייהם מתמקדת בכוונת הלב וברגשי כבוד כלפי ההורים, מסתבר שאופי המצוה של כבוד אב ואם לאחר מותם זהה למצות כבוד בחייהם שהרי רגשי הכבוד אינן תלויים בעובדה שההורים נמצאים בחיים.¹⁸ לפי"ז ניתן אף לומר שאפשר לקיים מצוה זו באופן יותר מהודר לאחר מיתת ההורים, שהרי לפעמים דוקא לאחר מיתתם הילדים מרגישים רגשי כבוד והערכה כלפי הוריהם. הצעה זו עולה עם גירסת הרמב"ן במסכת שמחות ועם ניסוחו של הזוהר שהחיוב של כיבוד הורים לאחר מותם משובח יותר וחמור יותר מבחייהם.

אך אם נניח שמצות כבוד אב ואם בחייהם תלויה בעיקרה במעשים של "מאכילו ומשקהו" וכד', קשה יותר להבין איך ניתן לקיים מצוה זו לאחר מותם. לפי הבנה זו ניתן לומר שמצות כבוד אב ואם אינה נוהגת לאחר מותם, כהבנה אחת בירושלמי, או שאם היא אכן נוהגת היא רק נוהגת מדרבנן, כהבנת מקצת הראשונים והמפרשים. אך אם נניח שמצות כבוד אב ואם נוהגת מדאורייתא

ביניהם, והדיברה הראשונה היא כנגד הדיברה השישית וכו'. בנוגע לדיברה של כיבוד אב ואם המכילתא אומרת, וז"ל: "כתיב 'כבד את אביך ואת אמך' וכנגדו כתיב 'לא תחמוד' מגיד הכתוב שכל מי שהוא חומד סוף מוליד בן שהוא מקלל את אביו ואמו ומכבד למי שאינו אביו". עיין בפסיקתא רבתי (כא:יח) שמזכיר הקבלה אחרת בין דיברות אלו. ועיין בפתיחת המאירי לבית הבחירה (עמ' יא בהוצאת המכון התלמוד הישראלי השלם) שדן בהקבלה בין הדיברות, ומסביר, וז"ל: "וכבד את אביך כנגד לא תחמוד כי החמדה הן חמדת ממון הן חמדת המשך אחר התאוות היא ראש לכל המדות המגונות והפחותות, וכבר ידעת שהבריות מזלזלות בכבוד האב לפחיתות הבן ולרוע מדותיו וכו'". ויש להוסיף שלפי ההבנה שעיקר מצות כבוד אב ואם תלויה בלב, יש לומר שיש עוד הקבלה בין מצוה זו לאיסור לא תחמוד, שאף היא מצוה התלויה בלב. ועיין בזה במאמרו של מו"ר הרב מיכאל רוזנצווייג בקובץ בית יצחק (יט עמ' 214-227) שדן בהרחבה באופי איסור לא תחמוד.

¹⁸ אך עיין בהערה 15 שדייקנו ממפרשי הירושלמי במו"ק שעיקר מצות כיבוד אב ואם תלויה בלב, אך שעי" מיתה מבטלים ממצוה זו. וזה שלא הצעתינו שאם עיקר מצות כאו"א תלוי בלב שהמצוה נוהגת אף לאחר מיתה.

לאחר מותם, ושמצות כבוד אב ואם בחייהם מתמקדת בעיקרה בעשיית מעשים, ניתן לומר שלאחר מותם אופי המצוה משתנה וכעת עיקר המצוה תלוי בכוונת הלב. ועיין בשו"ת רעק"א (שם) שמחלק בין אופי מצות של כיבוד בחייהם לעומת לאחר מותם. לדעת רעק"א לאחר מותם המצוה מוגבלת ל"כבוד וגדולה בעצמותו כמו לומר אבא מארי, דבזה מגביה כבוד אביו שייך גם לאחר מיתה". אך בחייהם המצוה כוללת "כבוד לעשות נחת רוח לאביו כעין מאכילו ומשקהו למנוע צערות אביו ... בזה יש לומר דלא שייך לאחר מיתה דלא אכפת להו בזה".^{19, 20}

אך אף אם נניח שעיקר מצות כיבוד אב ואם תלוי במעשים, יתכן שאופי המצוה אינה משתנה לאחר מיתה. ועיין בזה בסוף פרשת בחוקותי (ויקרא עמ' קטו): שהזכרנו לעיל שכותב שילד שהולך בדרך הישר ומקיים מצוות מזכה אביו בעולם הבא, וז"ל: "ואי שהוא ברא אזיל בארח מישר ויתקין עובדיו ודאי דא אוקיר לאביו, אוקיר ליה באי עלמא גבי בני נשא, אוקיר ליה בההוא עלמא גבי קודשא בריך הוא, וקודשא בריך הוא חיים עליה, ואותיב ליה בכורסייא דיקריה ודאי". לפי הוזהר כאשר בנו של הנפטר הולך בדרך הישר הוא גורם להקב"ה לרחם ולכבד נשמת הוריו. ועיין בגמ' בקדושין (לא): שהזכרנו שאומרת שיש מצוה על הבן לומר "הרני כפרת משכבו" בתוך השנה לאחר פטירת הוריו, ובפשטות תכלית אמירה זו היא להציל הוריו מעונשי שמים.²¹

---

¹⁹ יש להעיר שלפי רעק"א החיוב של כבוד אב ואם בחייהם כולל גם עשיית "נחת רוח" להורים וגם "כבוד של גדולה", ומצות כבוד לאחר מיתה מוגבלת ל"כבוד של גדולה". אך לא ברור אם לדעתו עיקר המצוה בחייהם היא עשיית מעשים שגורמים ל"נחת רוח", והמצוה משתנה לאחר מיתה כמו שהצענו, או שאף בחייהם עיקר המצוה היא בלב. מסברא יתכן גם לומר שיש שני חלקים שונים למצוה זו, ושלאחר מיתה ניתן לקיים רק חלק אחד של המצוה, וצ"ע בזה.

²⁰ הזכרנו לעיל שלפי הרדב"ז והלח"מ בדעת הרמב"ם, אף שיש חיוב לכבד אביו רשע, אין חיוב לכבד אביו רשע לאחר מותו. ויתכן לומר שלדעתם החיוב לכבד הורים שהם רשעים מוגבל לחיוב לטפל בצרכים הפיזיים של ההורים, אך אין חיוב לכבדם במחשבה, שהרי הם רשעים. לפי"ז מסתבר שאין חיוב לכבדם לאחר מותם, שהרי יתכן שהחיוב של כבוד אב ואם שנשאר לאחר מותם מתייחס דוקא לכבוד של "גדולה" כלשון רעק"א, ויתכן שאין חיוב כזה באביו רשע, וצ"ע בזה.

²¹ עי' רש"י בסוכה (כ. ד"ה הרני כפרת): "יסורין הבאין עלי לכפרתו של ר' חייא ובניו יהיו וכו'".

מושג זה דומה לכאורה למושג המוזכר בזוהר, ולפי מקורות אלו יוצא שמעשים של הבן משפיעים על מצבם של נשמות הוריו.²² לפי"ז יש לומר שאף אם מצות כבוד אב ואם בעיקרה תלויה במעשים, יש בעשיית ובקיום מצוות ע"י בן של הנפטר משום מצות כיבוד אב ואם, מפני שמעשיים אלו משפיעים לטובה על נשמות הוריו.

---

²² עיין ב"תורה שלמה" לפרשת יתרו (מילואים יט) שדן באופי "כפרה למתים" ומביא מקורות שמראים שיש בנתינת צדקה ובאמירת קדיש משום מצות כאו"א מפני שמצוות אלו גורמים לכפרה ולעילוי נשמת הנפטר.